TRADUCEREA FILOSOFICĂ ŞI/SAU ÎNLĂNŢUIREA FILOSOFICĂ A LIMBILOR / LA TRADUCTION PHILOSOPHIQUE ET / OU L'ENCHAÎNEMENT PHILOSOPHIQUE DES LANGUES

Victor UNTILĂ[1]

Rezumat: Fenomenul creativităţii lexicale şi/sau transferului în alte limbi a gândirii şi terminologiei filosofice occidentale se petrece într-un cadru interlingvistic, marcat de aşa numita comunitate de gândire filosofică prin convergenţe, paralelisme ale modurilor de lexicalizare şi/sau traducere, prin medierea unor limbi de cultură majoră şi tradiţie filosofică – franceză, engleză, germană, mai rar prin limbile de cunoaştere directă – latina, greaca.
Terminologia filosofică greco-latină a furnizat limbilor europene modele concrete de lexicalizare asigurând astfel tranferul/traducerea filosofică fără prea multă pierdere de substanţă semantică: calcuri de expresie, semi-calcuri lexicale, derivări, lexicalizări şi semantizări proprii limbilor europene.
Dar, deseori, în filosofia actuală, filosofii recurg la procedee şi mijloace personalizate, marcate de modele derivative, de (re)semantizări a unor structuri lexicale preexistente cu totul originale, ş.a. fapt care constrânge procesul de transfer/traducere filosofică. Astfel, lucrarea filosofului francez Jacques Demorgon L'Homme antagoniste, pe care am avut onoarea s-o traducem în limba română, pe lângă etalarea concepţiei filosofice absolut inedite, din punct de vedere lingvistic prezintă unele particularităţi care împovărează transferul/traducerea în alte limbi, manifestând o dublă rezistenţă - de comperhensiune propriu zisă şi de traducere.
Studiul îşi propune drept scop devoalarea unor dificultăţi ale exerciţiului traductologic realizat, bazat pe un antagonism adaptativ dintre cunoaşterea filosofică şi potenţialiatatea filologică, realizând o echilibrare şi înlănţuire filosofică a limbilor.

Cuvinte-cheie: traducere filosofică, modele derivative, resemantizare, înlănţuire filosofică a limbilor.

Résumé : La philosophie comprend une exigence d'universalité, donc de validité indifféremment du temps et du lieu. Comme suite, l'expression de cette universalité dans les langues naturelles et la traductibilité acquiert une condition de son existence.
La philosophie de Jacques Demorgon en général et l'ouvrage *L'Homme antagoniste* (Paris : Economica/Anthropos, 2016) en particulier se caractérise par une polyphonie encyclopédique et terminologique, une dérivation et néologie personnalisée, jeux subtils de la langue et du style ce qui entraîne des difficultés supplémentaires de traduction.
Notre effort traductologique et philosophique a suivi le vœu profond de l'expression du sens universel de l'être, c'est-à-dire de la vérité en suivant une approche

[1] Universitatea Liberă Internaţională din Moldova, Chişinău, victor.untila@yahoo.fr

BDD-A30068 © 2019 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:45:42 UTC)

méthodologique complexe parce que le logos humain est intérieur à l'universel et l'universel est intérieur au logos humain.
Le texte dévoile les difficultés et les spécificités traductologiques dans la transposition des modes d'expression verbale et de la potentialisation de l'enchaînement philosophique tout en affirmant leur diversité linguistique et mettant en exergue l'immanence expressive et perceptive de chacun des modes de pensée pour partager les universaux de forme et les universaux de substance.

Mots-clés : enchaînement philosophique des langues, traductibilité, universaux de forme, universaux de substance, polyphonie encyclopédique et terminologique, dérivation et néologie personnalisée, l'expression du sens universel de l'être.

Rendre à la « chose même »[2] *son lieu dans les langages*
est une mission éminente de la traduction philosophique
/Agamben/

1. Unele axiome ale semantizării şi traducerii filosofice

Civilizaţia occidentală s-a constituit drept urmare a pertinenţei şi continuităţii tradiţiilor intelectuale, cunoştinţelor acumulate şi perpetuate de-a lungul secolelor. Devine logic să presupunem atunci o circulaţie şi o „fecunditate" reciprocă între limbi-culturi şi a unei traductibilităţi între acestea.

Semnele verbale ale limbilor-culturi-coduri reprezintă un vehicol privilegiat al comunicării umane, dar şi al idelor, teoriilor, doctrinelor şi paradigmelor filosofice elaborate pe bătrânul continent de la Grecii antici până în prezent. Procesul de (co)implicare a limbilor naturale în geneza şi creaţia (terminologică) filosofică s-a manifestat diferit şi variat în limbile-culturi europene. Faptul cert rămâne că marele idei filosofice şi filosofi au trebuit să fie supuşi unui proces de traducere şi/sau transfer de *substanţă,* un fel de orchestrare a universaliilor (filosofice) de conţinut şi a celor de formă (lingvistice).

Filosofia conţine în sine o exigenţă de *universalitate*, deci de validitate de cunoaştere, indiferent de locuri şi timpuri. Drept urmare, expresia acestei unversalităţi în limbile naturale şi traductibilitatea îşi arogă o condiţie de fiabilitate sine qua non. Mai mult, transpunerea/traducerea dintr-o limbă în alta constituie o funcţie lingvistică derivată din posibilitatea fundamentală a

[2] Aluzie la Im. Kant (1724-1804) care afirma că în domeniul cunoaşterii şi a fundamentelor sale noi nu avem acces la *lucrul în sine* (Ding an sich, *noumen*), însă doar la *phenomen*, adică ceea ce se manifestă. *Lucrul în sine* găseşte în limbaj locul său eminent, chiar dacă acesta din urmă nu-i este adecvat din motivul „imperfecţinuii" sale. S-ar putea afirma, într-un mod paradoxal, că *lucrul în sine* este ceea ce transcende limbajul fiind posibil doar în limbaj: *lucrul în sine* al limbajului. (Agamben).

BDD-A30068 © 2019 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:45:42 UTC)

semnului lingvistic de înlocuire, (*aliquid stat pro aliquo*) atunci când *semnificantul* este înlocuit/schimbat, *semnificatul* rămânând acelaşi. Dar, în acelaşi timp, există şi o incomensurabilitate de partajare a *universaliilor de substanţă* care, deseori, sunt departe de a putea constitui un model sau o matrice de generativitate viabilă pentru traducerea filosofică. Iată de ce, taducerea filosofică reliefează un angajament ontologic şi metalingvistic. Acest criteriu de angajare determină gradul şi forţa unei inferenţe conceptuale, consistenţa unei argumentări, închiderea sau deschiderea acesteia după o selecţionare, actualizare, privilegiere a unei forme (lingvistice) pe potriva imperativului substanţei (sensului).

Traducerea filosofică în spaţiul occidental a cunoscut demersuri bine trasate şi jalonate de către filosofi-traducători, de cele mai dese ori, prin intermediul unor anumite limbi – greaca, latina, germana, engleza, franceza care mai păstrează un acces permanent la tezaurul filosofic. Acest parcurs strălucit al filosofiei ne dezvăluie un adevăr: doar filosofia e capabilă să devină mediator, capabil să sondeze zonele care separă şi conectează diversele moduri de gândire, capabil să perceapă şi să articuleze diverse coduri lingvistice în literalitatea lor formală. Universaliile filosofice (concepte, noţiuni, teorii) au marcat gnoseologic, epistemologic, metalingvistic şi lingvistic cunoaşterea umană constituind o matrice de generativism lexical-filosofic şi/sau traductologic.Transpunerea/traducerea filosofică este una posibilă, iar intraductibilitatea poate fi depăşită fiindcă *logos*-ul uman este parte a *universalului*, iar *universalul* este parte a *logos*-ului uman. Traducerea/transpunerea filosofică constituie deci o provocare lingvistică şi ideatică chiar dacă, uneori, este fundamentată pe orizonturi de referinţă diverse implicând astfel soluţii de (re)semantizare, creativitate lexicală, variaţii de idiosincrazie lingvistică (reacţie, aversiune) în compunerea şi derivarea noilor termeni/concepte dat fiind că *limbile conţin în sine o diferenţă concordantă* (Nicolaus Cusanus), iar dragostea faţă de *logos* (gândire + limbă) nu trebuie să pună în umbră dragostea faţă de *sophia* (înţelepciune). În acest context, sarcina traducătorului, bazată pe o lingvistică interpretativă, hermeneutică şi o practică reflexivă-euristică, este de a suplimenta raporturile dintre modurile de gândire, potenţializând astfel conectivitatea lor filosofică şi afirmând, în acelaşi timp, diversitatea lor lingvistică, plasându-se de fiecare dată în imanenţa expresivă şi perceptivă a fiecărui mod de gândire, înlănţuind universaliile de formă şi de substanţă.

2. Starea de lucruri actuală

Actualmente traducerea filosofică continuă să rămână în centrul intereselor de cercetare magistrală atât a traductologiei cât şi a filosofiei (traducerii). Astfel, Barabara Cassin (Director de cercetare în cadrul CNRS francez, decorată la 29 noiembrie 2018 cu Medalia de aur a renumitului Centru), după lucrarea excepţională citată mai jos, continuă preocuparea faţă de destinul conceptelor filosofice intraductibile, situându-se între ontologie şi logologie. Manifestându-

BDD-A30068 © 2019 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:45:42 UTC)

se împotriva unui naţionalism şi/sau globalizări filosofice, lucrarea citată constituie o adevărată pledoarie în favoarea diversităţii limbilor-culturi, a plurilingvismului şi a filosofiei de după „Babel". Alţii, Berner Christian şi Milliaressi Tatiana, afirmă actul traductiv drept element cheie în înţelegerea şi transmiterea gândirii filosofice, act în care filosofia şi lingvistica colaborează în voinţa de a pune la dispoziţie instrumente de acces la sens şi semnificare. Gregory Tullio (2006) dezvăluie axele fundamentale ale unui *translatio studiorum* care au marcat trecerea de la latina clasică şi medievală la modernitate pentru a afirma că e necesar să *filosofăm în limbile naturale* fiindcă cunoaşterea filosofică se realizează pornind de la (şi prin intermediul) mai multor limbi, în acelaşi timp naţionale şi disciplinare.

Colocviile internaţionale asupra problemelor de traducere filosofică veghează asupra poziţionării epistemologice, acţiunii metodologice şi perspectivelor teoretice în acest sens. De exemplu, Colocviul internaţional de la Starsbourg (11 mai 2015) se interoga asupra modalităţilor de delimitare, formalizare şi/sau traducere a conceptelor filosofice din latină, greacă, arabă şi ebraică. Traducerea filosofiei şi filosofia traducerii devine subiect al numerelor tematice ale unor reviste (a se vedea *Noesis*, N 15, 2010, URL: http://noesis.revues.org/1691) aflându-se într-un *raport de elaborare reciprocă.* Astfel, dimensiunile problematice, devenite clasice pentru traductologie precum: *traductibil* şi *intraductibil, original* şi *copie*, *autor* şi *traducător*, *litera textului* şi *spiritul textului*, *fidelitatea traducerii* şi *libertatea traducerii*, *traducere* şi *interpretare* ş.a. sunt actualmente completate şi ghidate de categorii pur filosofice: *epistemologia traducerii, logica traducerii, estetica traducerii, etica traducerii, analitica traducerii, etica şi politica traducerii, parcursul hermeneutic al traducerii* ş.a.

Pe parcursul istoriei filosofiei, filosofii de renume au fost teoreticienii şi practicienii traducerii filosofice. Aceştea din urmă se angajau în traducerea textelor din limbile clasice – greacă, latină, arabă. Mai mult ca atât, utilizarea lexicului filosofic original era, deseori, supus unor schimbări şi resemantizări pentru a reuşi acomodarea acestuia la sistemele conceptuale noi. Semnificativ, în acest sens, este cazul creaţiei lexicale filosofice la Descartes, marcată prin valori noi la termenii şi expresiile tradiţionale, precum şi aprofundările „tehnice" ale semnificaţiei. De exemplu, cazul conceptului *spirit,* precum şi reconstrucţia utilizării dimensiunilor ştiinţifice ale conceptului *conştiinţă*. Acesta din urmă se adeverea confuz şi într-o contiguitate semantică de termeni în procesul de trecere din latină spre limbile naturale şi invers. Unii filosofi au încercat chiar substituirea lexicului filosofic latin printr-un lexic al limbiilor naturale (Wolf în germană) ceea ce contribuia la eliberarea şi renovarea universului lingvistic şi reprezentaţional. Menţionăm şi existenţa unor „radiografii" ale creaţiei lexical-terminologice a unor filosofi: E. Kant, realizat de N. Hinske, E. Morin, realizat de J.P. Paquet, C. Noica şi L. Blaga realizat de Marin şi Florica Diaconu ş.a. Mai mult, opera filosofică a lui Edgar Morin a

BDD-A30068 © 2019 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:45:42 UTC)

fost tradusă parţial în limba română prin eforturile extraordinare şi reuşite ale lui Iulian Popescu prin cele două volume din *Metoda* morineană: *Le Paradigme perdu : la nature humaine/Paradigma pierdută. Natura umană* (1999) şi *La nature de la Nature/Natura naturii* (2015). Mai adăugăm şi un studiu modest de subsemnatul, referitor la specificul creației lexical-terminologice şi traducere în filosofia lui E. Morin[3].

3. Patrimoniul filosofic şi potenţialul derivativ filosofic al limbii române

Atestările multiple despre vechimea limbii române şi numeroasele studii etimologice asupra îmbogăţirii lexicale şi terminologice permit să apărăm şi/sau să recuperăm consistenţa historică a vocabularului filosofic românesc. Vom aminti studiile cele mai pertinente în acest sens. Ioan Oprea şi Eugen Munteanu care au profilat într-un mod argumentat mecanismele şi procedeele lingvistice de derivare şi creare lexicală filosofică. Împreună cu aceşti autori vom aminti căile directoare ale acestui proces diacronic. Mai întâi de toate lexicul greco-latin a furnizat limbilor europene neo-latine, inclusiv limbii române, modele concrete de lexicalizare, derivare şi compunere lexicală, asigurând în acelaşi timp transferul şi traducerea terminologiei filosofice fără a prejudeca substanţa semantică ale acesteia. Astfel, calcurile de expresie, semi-calcurile lexicale directe, xenismele contextuale şi non-adaptate, precum şi diversele procedee de derivare lexicală au contribuit esențialmente la înlănțuirea lingvistică şi filosofică a limbilor europene. În al doilea rând, fenomenele şi procesele de creaţie lexicală în domeniul filosofic se realizau într-un cadru inter-lingvistic al comunității conceptuale occidentale care se manifesta printr-o convergenţă şi paralelisme ale modurilor de lexicalizare şi derivare a conceptelor filosofice prin intermediul limbilor de cultură majoră – franceza, germana, engleza. Graţie acestor circumstanţe limba română a obţinut prestigiul unei limbi europene de cultură şi civilizaţie, capabilă să exprime absolut totul – pornind de la concepte şi idei filosofice şi ajungând la cele mai recente descoperiri din ştiinţă şi tehnică.

4. Meandrele actuale ale înlănţuirii filosofice dintre limbi-culturi

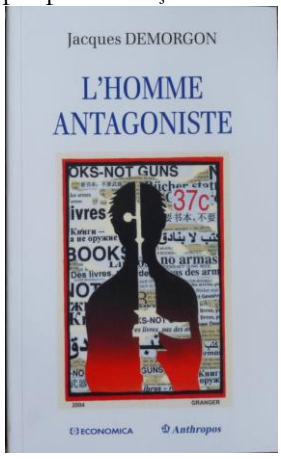
Deseori, în filosofia actuală, filosofii recurg la procedee şi mijloace originale de lexicalizare filosofică, marcate de modele derivative personalizate, de (re)semantizări intra şi extra-disciplinare cu totul inedite ale unor structuri lexicale preexistente, fapt care constrânge procesul de transfer/traducere filosofică.

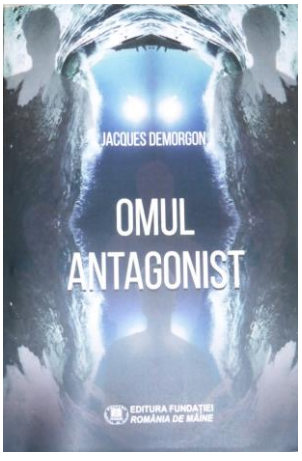
---

[3] Edgar Morin. *Logique et contradiction.*(trad. V.Untilă) in: Victor Untilă. *Ştefan Lupaşcu şi filosofia contradictoriului – o radiografie a contradicției.* Bucureşti: Editura Fundației „România de Mâine", 2015, p. 125-152.

BDD-A30068 © 2019 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:45:42 UTC)

Filosof, sociolog, cercetător universitar, Profesor la Universtăţile Bordeaux, Reims, Paris, Consultant UNESCO precum şi la companiile internaţionale celebre Schneider Electric, Basf, Crédit agricole, Total ş.a., redactor şef al revistei *Synergies Monde Méditerranéen*, Gerflint Jacques Demorgon este un nume de referinţă în filosofia/antropologia culturală actuală şi (inter)culturalitate. Astfel, lucrarea sa *L'Homme antagoniste*, pe care am avut onoarea (şi dreptul exclusiv al autorului) s-o traducem în limba română, pe lângă etalarea unei concepţii filosofice profunde, din punct de vedere lingvistic prezintă unele particularităţi care, la rândul lor, împovărează transferul/traducerea în alte limbi, manifestând o dublă rezistenţă - de comprehensiune propriu zisă şi de traducere.

5. (Re)conceptualizarea terminologiei ştiinţifice

Oricine va lectura operele filosofice ale lui Jacques Demorgon va remarca în primul rând o utilizare enciclopedică a termenilor şi noţiunilor din diverse ştiinţe. Dar această utilizare nu este una simplă, preluată cu semnificaţiile ei primare. Filosoful Demorgon efectuează o resemantizare a termenilor existenţi, acordându-le un nou statut filosofic. Să venim cu unele exemple în acest sens: *Néotenie/neotenie,* termen din biologie (1883 Kolmann, biologie; *neos* – tânăr, *tenein* = prelungit şi semnifică persistenţa caracterelor larvare în starea de adult la unele animale; la om = tinereţe (mintală, mentală prelungit adaptativă) şi este plasat de filosof în antropologie, geoistorie, constituind astfel o categorie existenţială a lui *homo sapiens*. Astfel, *fiinţa umană neotenică* se caracterizează prin programare adaptativă, deprogramare şi reprogramare pe măsură ce relaţionează cu infinitul Universului, cu alte fiinţe umane şi cu sine însuşi, urmând un *antagonism adaptativ perpetuu.* Termenul *méreuporie/mereuporie* din domeniul geografiei *euporie* = resursă bună, ieşire, rezolvare bună; *meros* = divizare) este permutat în geoistorie (1997) şi semnifică prezenţa unor rivalităţi geopolitice în dinamică interactivă pozitivă într-un context economic favorabil.

BDD-A30068 © 2019 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:45:42 UTC)

Termenul *thalassographie/talasografie* din domeniul de hidrologie (mări, oceane)/geografie este permutat în geopolitică semnificând importanţa mărilor/oceanelor pentru prosperitatea, progresul şi dezvoltarea Statelor (cauzalitate deterministă). Termenul *Capabilité (Capability)/Capabilitate* nu este echivalent cu termenul de *capacitate*, dar semnifică ceea ce poţi deveni capabil, cu condiţia ca obstacolele să fie ridicate şi semnifică dreptul de a primi cantitatea de putere de a acţiona, de care fiecare are nevoie pentru a deveni autorul vieţii sale, determinată social/politic, fiind un drept fundamental al Omului, în opinia lui Amartya Sen, laureat Nobel în economie, 2000. La Demorgon acest termen dobândeşte semnificaţie amplificată: produsul liberului exerciţiu de către actorii umani a mijloacelor lor la toate nivelurile adaptării umane, individuale şi colective, exerciţiu liber determinat la nivel interior-individual.

Un alt concept fundamental pentru filosofie în general şi pentru filosofia lui Demorgon în particular, este adjectivul substantivizat: *l'humain* care nu prezintă dificultăţi de traducere – *umanul*, dar este un termen puţin conceptualizat în filosofie, neglijat de dicţionarele de filosofie faţă de *être humain = fiinţă umană.* Cum să înţelegem acest termen/concept? Să fie un simplu construct derivat? Care ar fi conceptualizarea lui şi diferenţa de termenul sinonim *fiinţă umană*, un termen consacrat şi uzual. Citind toată lucrarea, dar şi alte lucrări ale filosofului putem pătrunde insistenţa autorului de delimitare şi punere în valoare filosofică prin acest substantiv a condiţiei şi complexităţii antropologice a fiinţei umane. Aceasta din urmă depăşeşte animalitatea doar prin virtuţile sale intelectuale de *homo sapiens,* iar prin viciile, erorile, greşelile sale rămâne inferioară divinităţii. Termenul substantivizat *umanul* cuprinde în sine şi caracterul neotenic de antagonism ternar fundamental între *identité* ↔ *altérité* ↔ *interité* = *identitate* ↔ *alteritate* ↔ *interitate* unde *interitatea* (un neologism inventat de filosof care, din lipsă de echivalent, va fi calchiat în română) semnifică mediere, deschidere spre libertate, o identitate comună transcendentă între *identitate* şi *alteritate*, un fel de terţ inclus care dezvăluie complexitatea antagonistă şi unitatea existenţială a fiinţei umane, iar realizarea plenară a naturii esenţial-universale umane a fost, pe parcursul istoriei milenare umane, îndreptată, fie pe panta constructivă, fie pe cea destructivă, dimensiuni descrise cu lux de amănunte de filosof. Alte cazuri de substantivizare a adjectivelor, precum: *le politique = politicul, l'économique = economicul, le religieux = religiosul, l'informationnel = informaţionalul, le profane – profanul, le sacré = sacrul* s.a. au menirea de punere în valoare şi evidenţiere filosofică a unui fenomen social.

6. Faux-amis/prietenii falşi

Textul abundă în lexic cu semnificaţii subtile, fine şi/sau specializat-terminologice, fapt care poate îndrepta traducătorul spre piste de semnificaţie falsă (faux-amis/prietenii falşi). Unele exemple: *rivalité en équilibration majorante*

BDD-A30068 © 2019 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:45:42 UTC)

(p. VII) ≠ *rivaliate majorantă, care majorează* (matematică), dar *rivalitate (situată) într-o echilibrare sporită; découverte* à *découvrir* (p.201) = *descoperire care trebuie pătrunsă, înțeleasă; l'humain néotène entre deux écritures*: *naturelle et culturelle* (p. 204) = *umanul neotenic situat între două coduri (genetice): natural și cultural; pesanteur géohistorique ≠ gravitate/gravitație (din astro-fizică) geoistorică,* dar *inerție geoistorică, inerentă grupurilor sociale, instituțiilor*; *un mélange égal de particules et d'antiparticules s'annulant en lumière = un amestec egal de particule și antiparticule care se echilibrează (echilibrate) în (prin) lumină*; *un veritable vent de liberation = un „suflu" veritabil (nou) de emancipare ; chez l'humain, être des possibles, il y a du « jeu » à l'origine dans ses conduites* (p.140) = *la ființa umană, drept (în calitate de) ființă a posibilului, capacitatea ludică este la originea acțiunilor (≠ comportamentelor) sale; une philosophie enfermée dans l'abstraction = o filosofie închistată, izolată în abstracție* ș.a.

7. Jacques Demorgon – cunoscător profund şi fin al limbii franceze, un filosof al stilului

Lucrarea în cauză, precum şi opera filosofică în întregime a filosofului, operează cu un limbaj implicit, bazat pe bogăţia expresivă a limbii franceze, pe jocul de cuvinte, deseori antitetic sau de stil şi al sensurilor subtile care atribuie textului un spirit logic pur francez dar şi o plăcere intelectual-lingvistică deosebită. Unele exemple: „[…] et le sublime René Girard s'y trouverait à son tour sublimé" (p. 393) =
....şi eminentul (extraordinara teorie a lui) René Girard s-ar pomeni în această situaţie (caz), la rândul său, depăşit(ă), devansat(ă), eclipsat(ă); „l'humain, de n'etre pas fini, s'entretient avec l'infini du monde" =
de n'être pas (ellipse) = à cause de n'être pas …, vu le fait de n'être pas […], s'entretient = ici: se soutenir; se sauvegarder, se sauver = umanul, (ne)fiind (ne)desăvârşit (im)perfect), rezistă (persistă) pe seama infinitului Lumii [...].

8. Resemantizarea ideilor, conceptelor

Pe lângă (re)semantizarea terminologiei ştiinţifice din diverse domenii, filosoful recurge şi la resemantizarea unor idei, concepte filosofice consacrate. Astfel, conceptul de *faire bien l'homme*, preluat de la Montaigne, *Essais, III, 13, De l'expérience :* „Il n'est si beau et légitime que de *faire bien l'homme* et dûment, ni de science si ardue que de bien et naturellement savoir vivre cette vie et de nos maladies la plus sauvage, c'est mépriser notre être..." dezvăluie cunoaşterea şi priceperea de a-şi trăi viaţa fără a dispreţui dimensiunile fiinţei noastre umane şi presupune a-şi trăi viaţa pe bunul său plac. Demorgon, în primul rând, schimbă ordinea cuvintelor – *bien faire l'homme* pentru a semnifica: *a modela, a plămădi*, cum se cade *umanul* la fiinţa umană, fundamentat pe mijloacele (facultăţile) umane (gândirea, limbajul, etica, socialul ş.a) care constituie adevărate fapte-valori ale fiinţei umane şi delăsare de scopuri-valori absolute (idealuri, utopii de

BDD-A30068 © 2019 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:45:42 UTC)

tot felul: politice, civilizaţionale, religioase) care au adus, de regulă, la mari dezastre şi nenorociri civilizaţionale.

9. Problema referinţelor ştiinţifice şi civilizaţional-culturale

Promovând o filosofie complexă, integrală şi enciclopedică, Demorgon foloseşte pe larg terminologia ştiinţifică, îndeosebi cuplurile antinomice care, în general, nu prezintă dificultăţi de traducere. Astfel, *acceleration-deceleration=accelerare-decelerare* (astronomie, cosmologie); *fusion-fission = fuziune-fisiune* (fizica particulelor elementare); *onde-corpuscule = undă-corpuscul* (fizica cuantică); *endogamie-exogamie = endogamie-exogamie* (antropologie) ş.a.

Referinţele cultural-civilizaţionale prezente în text sunt din diverse domenii şi la traducere necesită intervenţii ale traducătorului de natură adecvată. Astfel, fraza: „Même les sciences dures, si strictes sur les définitions, ont eu leur chemin de Damas avec la physique quantique et son oxymore associant « onde et corpuscule », « continu et discontinu »[...] va necesita, pentru un cititor mai puţin avizat, note explicative pentru expresia cu referinţă biblică *a avea calea proprie a Damascului*, precum şi pentru termenii: fizică cuantică, oximoron: „Chiar şi ştiinţele „dure"/exacte, foarte riguroase în definiţiile lor, „au avut calea proprie a Damasc-ului" odată cu fizica cuantică şi oximoronul său, asociind „undă şi corpuscul", „continuu şi discontinuu". Alte referinţe civilizaţional-culturale, chiar dacă par destul de cunoscute, vor necesita o abordare mai explicită din partea traducătorului: *tragedia Shoah* (p. 47) - genocidul evreilor în timpul celui de-al II-lea război mondial; *melting pot* - amestec de populaţii, naţiuni, etnii; *les deux Bacon - cei doi Bacon* (Roger,1214-1292 şi Francis,1561-1626); *pragmaticism* (la Peirce), *pragmatism* (la James); *daech* – împrumut din arabă *ad-Dawla al-Islāmiyya* = Statul islamic; *le projet Manhattan = proiectul Manhattan* (crearea bombei atomice SUA) ş.a. Sintagma *Pénélope et la réversion* (p. 181) poate induce un fals prieten - *Penelopa şi reversiunea* (!) unde reversiune (jur.) = 1) întoarcerea bunurilor donate sau 2) tratament termic aplicat aliajelor, în timp ce *réversion* din sintagma dată face referinţă la *reversibilitate*, fapt care se poate produce în mod natural atât într-un sens, cât şi în sens invers, trecând prin aceleaşi stări intermediare unit ↔ separat, separat ↔ unit, motiv care indică la ambivalenţa profundă a relaţiei: proces ↔ produs; produs ↔ proces.

Pentru a demonstra ideea sa filosofică centrală de *identitate-alteritate-interitate* şi a proiecta importanţa antagonismului adaptativ pentru fiinţa umană, Demorgon utilizează pe larg oximoronul, citând exemplele cele mai clasice: *l'homme grand et misérable* (Montaigne) = *omul măreţ şi mizerabil; l'insociable sociabilité des hommes* (Kant) = *sociabilitatea insociabilă a fiinţelor umane*; *unitas multiplex*, *l'un multiple* (Leibniz) = *unitas multiplex, unitatea multiplă*; *Hâtez-vous lentement* (Boileau) = *grăbiţivă încet*; cette *obscure clarté qui tombe des étoiles* (Corneille) = *această lumină obscură care cade din cer*; *le soleil noir* (Baudelaire) = *soarele negru*;

BDD-A30068 © 2019 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:45:42 UTC)

l'éloignement rapproche (Mme de Sévigné) = *îndepărtarea apropie*, dar şi oximoroane economice: *destruction créatrice* (Schumpeter), politice (atribuite lui L. Jospin (Prim Ministru 1997-2002), considerat în Franţa oximoron viu: *l'absent très présent = absentul mereu prezent; silencieux× qui parle = silenţiosul care vorbeşte*; *retraité très actif = pensionarul foarte activ* ş.a. Astfel, filosoful încearcă să ne demonstreze cum e posibilă coexistenţa opuşilor, asimilarea şi fuzionarea lor în dinamica trialectică dintre *identitate-alteritate-interitate*, concept care se regăseşte şi în sintagmele altor filosofi: *sinteza disjunctivă* sau *disjuncţia inclusă* la Deleuze, *terţul inclus* la Şt. Lupaşcu, *terţul ascuns* la B. Nicolescu; *terţul iluminat* la M. Serres etc. Cu acelaşi scop foloseşte şi craza care, se ştie, enunţă în plan lingvistic necesitatea şi dificultatea unei soluţii asociind opuşii.

Concluzii

☞ traducerea lucrării *Omul antagonist* de Jacques Demorgon ne-a convins că punerea în echivalenţă a două matrice de gândire şi lingvistică este posibilă graţie efortului metacultural al înlănţuirii filosofice a limbilor-culturi care realizează dorinţa exprimării sensului universal al *Fiinţei* şi *fiind-ului,* adică a *adevărului*;

☞ opera filosofică a lui Jacques Demorgon constituie o simfonie filosofică enciclopedică care antrenează un exerciţiu traductologic orchestrat intern (gândire-limbă) şi extern (pasajul de la o limbă la alta) bazat pe un antagonism adaptativ dintre gnoza pură şi gnoza filologică, realizând o interitate (ca să utilizăm un termen al autorului), o echilibrare şi înlănţuire între l*ogos* (gândire + cuvântare) şi *sophia* (înţelepciune);

☞ fundamentarea enciclopedică multiaspectuală, polifonică a ştiinţelor actuale (re)configurează la Demorgon o terminologie şi o lexicalizare originală şi personalizată, bazată pe filosofeme: noţiuni, concepte, termeni ştiinţifici (re)conceptualizaţi în scopul universalizator al filosofiei;

☞ comprehensiunea, exegeza textului şi traducerea textului filosofic la Demorgon va antrena o hermeneutică a unui sens mai curând implicit, profilat de un stil savant şi lingvistic susţinut (supra)saturat;

☞ traducerea operei filosofice a filosofului Jacques Demorgon va opera cu o metodologie complexă: procedee directe (împrumut, calc, xenism) şi o metodologie inductiv-interpretativ-euristică: procedee indirecte (adaptare, echivalenţă, interpretare ş.a.), fapt care va constiitui pentru traducător o provocare lingvistică, filosofică, enciclopedică şi cultural-civilizaţională.

Bibliografie:

Biziou Michaël et Geneviève Chevallier, *L'élaboration réciproque de la philosophie et de la traduction* », accesat la 25 septembrie 2018, disponibil la adresa: http://journals.openedition.org/noesis/1843.

BDD-A30068 © 2019 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:45:42 UTC)

Brownlie, Siobhan (2002): *La traduction de la terminologie philosophique*, in „Meta. Journal des traducteurs", vol. 47, nº 3, pp. 296-310.
Cassin, Barbara, (dir.) (2004): *Vocabulaire européen des philosophes. Dictionnaire des intraduisibles*, Paris, Seuil.
Caussat, Pierre (2003): *Simples aperçus sur quelques problèmes de la traduction philosophique*, in „Revue française de linguistique appliquée", nº 2, (Vol. VIII), p. 43-54.
Chesterman, Andrew (2006): *Vers une traductologie poppérienne*, in Michel Ballard, (dir.) *Qu'est-ce que la traductologie ?* Arras: Artois Presses Université, pp. 171-178.
Cortes, Jacques (2006): *La Méthode d'Edgar Morin. Pistes de lecture,* in „Synergies monde", nº 4, 2008, pp. 43-58.
Demorgon, Jacques (2016): *L'Homme antagoniste*. Paris, Economica Anthropos, 414 p.
Demorgon, Jacques (2017): *Omul antagonist.* (trad. din fr. V. Untilă), Bucureşti, Editura Fundației România de Mâine, 304 p.
Diaconu, Florica (2004): *Dicționar de termeni filosofici ai lui Constantin Noica*. Bucureşti: Univers Enciclopedic,
Diaconu, Marin; Diaconu, Florica (2000): *Dicționar de termeni filosofici ai lui Lucian Blaga. Introducere prin concepte*. Bucureşti, Univers Enciclopedic,
Dictionnaire des citations d'Edgar Morin. La complexité en contexte, accesat la 3 octombrie 2018,
disponibil la adresa: www.intelligencecomplexite.org/fr/documents/dictionnaire...
Fédier, François (2005): *L'intraduisible, Revue philosophique de la France et de l'étranger,* N4, pp. 481-488.
Jean-François Mattéi (dir.) (1998): *Encyclopédie philosophique universelle*, t. IV: *Le discours philosophique*, Paris, PUF, II, 1: *Les chemins de la traduction*, pp. 977-1200.
Jonathan Daney, Ernest Sosa (1999 – 2001): *Dicționar de filosofia cunoașterii.* (cuv. înainte de Mircea Flonta). Bucureşti: Editura Trei, 2 vol.
La traduction philosophique (2005): nº de la „Revue philosophique de la France et de l'étranger", nº 4.
La traduction philosophique (1983): in „Revue de phonétique appliquée", nº 66-68, pp. 233-259.
Ladmiral, Jean-René (1981): *Éléments de traduction philosophique*, in „Langue française", nº 51, pp. 19-34.
Ladmiral, Jean-René (2004): *La traduction entre en philosophie*, in Antonio Lavieri (dir.) (2004), *La traduction entre philosophie et littérature*, Paris, Le Harmattan, pp. 24-65.
Munteanu, Eugen (2003): *Aspecte ale creativității lexicale în terminologia filosofică actuală,* in „Limba şi literatura română în spațiul dacoromânesc şi în diaspora", Secțiunea Lingvistică II: Aspecte ale dinamicii lingvistice, Iaşi, Edituira Trinitas, pp. 182-213.
Munteanu, Eugen, *Aspecte ale creativității lexicale în terminologia filosofică actuală*, in Oprea, Ioan, (1996): *Terminologia filosofică românească modernă: Studiu asupra epocii de formare,* Bucureşti: Editura Ştiințifică, (cap. XII. Construirea sistemelor derivaționale).
Rée, Jonathan (2001): *The Translation of Philosophy*, *New Literary History*, vol. 32, nº 2, pp. 223-257.

BDD-A30068 © 2019 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:45:42 UTC)

Repérer, formaliser, traduire. Les concepts philosophiques. (sous la direction de Jean-Pierre Cotten, Benoît Hufschmitt), in *Annales littéraires de l'Université de Franche-Comté* (2001), 723, Série PHILEX, v. 6, ou: Besançon, Presses universitaires franc-comptoises, Paris: diffusé par Les Belles Lettres.
Ricœur, Paul (2004): *Sur la traduction*, Paris, Bayard.

BDD-A30068 © 2019 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:45:42 UTC)